

БОРОТЬБА ПОДОЛЯН ТА УРОДЖЕНЦІВ ШАРГОРОДСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ДЕРЖАВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ КРАЮ

Подільняни завжди любили свою землю, боронили її від ворогів. Не стала винятком і Велика Вітчизняна війна 1941 – 1945 років, котра була для українського народу саме вітчизняною.

Як свідчать документи, незважаючи на голодомор 1932 – 1933 рр., сталінські репресії, інші соціальні потрясіння, що, здавалося б, мали до крайнощів озлобити народ, не так уже й багато мешканців Поділля зустрічали нацистських агресорів із хлібом-сіллю, ставали прислужниками загарбників (хоч загалом кількість колабораціоністів складала не одну тисячу чоловік). Абсолютна ж більшість населення Подільського краю не побажала схилитися перед новітніми варварами, котрі замахнулися підкорити весь світ, піднялася на боротьбу з ворогом. У цій народній боротьбі подільняни захищали рідну землю, домівку, життя своєї родини, дорогу серцю України, боролись за її державність, хоч вирішення цієї мети бачили по-різному, оскільки у битві зі спільним ворогом нерідко перебували по два боки барикад – одні в рядах Червоної армії, червоних партизанів, патріотичного підпілля, інші – в рядах сил національно-визвольного спрямування.

Визначальною у цій боротьбі була участь тих подільнян, які, ставши у переломний період громадянської війни на бік радянської влади, не без впливу більшовицької пропаганди, свято вірили в революцію, проголошені більшовиками гасла, вважали неосяжні простори Радянського Союзу своєю Батьківщиною, а Україну – рідним батьківським куточком у ній, в роки перших п'ятирічок зміцнювали його могутність своєю самовідданою працею, а в час лихоліття – як і мільйони українців, росіян, білорусів, мешканців інших союзних республік, – збройно виступили на захист цілісності СРСР, тим самим чітко зафіксувавши свою політичну і громадянську позицію. У двобой з гітлерівськими агресорами ця переважаюча частина населення Поділля була на радянсько-німецькому фронті, в партизанських лісах, брала участь у підпільній та інших формах боротьби.

Про патріотизм подільнян під час війни можна говорити чимало. Так, уже на другий день після віроломного німецького вторгнення в межі СРСР на Вінниччині та Хмельниччині (на той час Кам'янець-Подільщині) активно розпочалася мобілізація військовозобов'язаних. Вона пройшла організовано й швидко. Наприклад, по м. Проскурову (теперішньому Хмельницькому) завершилась до 25 червня 1941 р. [1, арк. 40]. Всього із області було мобілізовано понад 100 тис. чол. В період з 23 червня по 21 липня 1941 р. стали бійцями Червоної армії 136866 вінничан [2, арк. 2]. І це при тому, що в діючій армії уже служили, стримували шалений натиск ворога десятки тисяч подільнян. Вагомим виявилось її поповнення після визволення Поділля від нацистських окупантів. Станом на кінець серпня 1944 р. із Вінницької області було мобілізовано 172432 чол., із Кам'янець-Подільської – 133788 чол. [3, 344].

За мужність і героїзм тисячі подільнян нагороджені високими бойовими відзнаками Вітчизни. Зокрема, 126 вінничан стали Героями Радянського Союзу, 42 – повними кавалерами ордена Слави. Серед них – уродженці Шаргородського району Герої Радянського Союзу Ілля Михайлович Грель, Михайло Карпович Мандибур, повні кавалери ордена Слави Іван Климентійович Гаврилук та Андрій Романович Дудник.

Уродженець Вінниччини визволитель Поділля І. Н. Бойко звання Героя удостоєний двічі, як і прославлені полководці І. Д. Черняхівський та Р. Я. Малиновський, чиє дитинство тісно пов'язане з Поділлям.

Важливою силою під час нацистської окупації краю, що серйозно дестабілізувала ворожий тил, були червоні партизани і підпільники. На Вінниччині в ряди народних месників було залучено 8510 чол. Більше чотирьох тисяч патріотів боролися у більшовицько-комсомольському підпіллі. Всього ж учасниками партизанського руху, підпілля та інших форм боротьби нараховувалось понад 18 тис. чол. В області в різний час діяло 6 партизанських з'єднань, 36 загонів, 8 партизанських та 210 підпільних груп [4, арк. 51].

На Кам'янець-Подільщині боролись із ворогом 5 партизанських з'єднань, 43 партизанські загони і групи, 177 підпільних організацій та груп. Лише народних месників нараховувалось понад 11 тисяч чол. [5, арк. 19].

Слід відмітити, що подолянам, які боролись із гітлерівськими загарбниками у ворожому тилу, часто було вкрай нелегко, особливо в районах, прилеглих до ставки фюрера "Вервольф". Через нестачу досвіду боротьби, проникнення в їх ряди зрадників, провокаторів, агентів гестапо вони нерідко зазнавали важких втрат. Так, лише влітку 1942 р. у Вінниці окупанти замордували 300 підпільників. У тому ж та в наступному 1943 році були розгромлені Вінницький підпільний центр на чолі з І. В. Бевзом, удостоєним посмертно звання Героя Радянського Союзу, Комаровецька підпільна організація "За соціалістичну Вітчизну" Вінницького району, Калинівська підпільна організація, Немирівська, Погребищенська, Ситковецька, Кіблицька (Гайсинський район), Бродецько-Комсомольська (тодішній Комсомольський район), Берестівська (Липовецький район), Кіровська та Новогребельська (тодішній Турбівський район), Сальницька (тодішній Уланівський район) підпільні групи, підпільна організація с. Білки тодішнього Дашівського району та ін. У нерівних боях з ворогом гинули невеликі партизанські загони. Але на місце полеглих ставали нові борці.

І на фронті, і у ворожому тилу організатором боротьби з нацистськими загарбниками була Комуністична партія. Як визнає, зокрема, відомий західний історик В. Косик, вона відігравала "найважливішу роль в організації радянського опору" [6, с. 251]. Так, лише на Вінниччині в роки Великої Вітчизняної війни діяли 2 підпільних обкоми, 4 міжрайкоми, 15 райкомів партії, 2 районних партійних організації, 2 партцентри [7, арк. 27]. Два підпільних обкоми, 10 райкомів, міськком та окружком партії діяли на Кам'янець-Подільщині [5, с. 19]. Вони вміло координували діяльність партизанських загонів та підпілля.

Про ефективність боротьби червоних партизанів свідчать хоч би такі рядки з німецького документа від 30 квітня 1943 р., де йдеться про стан, який склався на цей час у генеральному комісаріаті "Волинь-Поділля":

"[...] Робота адміністративних органів управління за звітний період суттєво ускладнилась, так як у багато разів збільшилось число партизанських загонів, діяльність партизанів поширилась на нові райони. У зв'язку з тим, що адміністративні органи управління не володіли достатньою виконавчою владою, то тимчасово їх довелося ліквідувати. В районах генерального комісаріату, в яких активно діють партизани, до яких тепер за винятком південних і центральних районів Кам'янець-Подільської області відносяться всі інші райони..., не можна більше навіть говорити про яке-небудь планомірне управління ними, оскільки великі райони, особливо в Подільській області... постійно чи тимчасово контролюються партизанами. У зв'язку з цим, діяльність генерального комісаріату поширюється тільки на половину, навіть на одну третину території генерального комісаріату, чи ще на меншу його частину. Партизани знищили всі справи багатьох районних і сільських адміністративних органів, при цьому вони знищили також приміщення адміністративних органів з усім обладнанням... Ніякі тимчасові напівзаходи не зможуть поліпшити становище в цих районах, навпаки, виникає дуже серйозна небезпека того, що весь апарат управління цивільних адміністративних органів у генеральному комісаріаті повністю розвалиться..." [8, арк. 2 – 3].

Не менш промовисті також інші документальні дані. Через зростаючу активність партизанів у травні 1943 р. у Волинській, Кам'янець-Подільській та Житомирській областях, "тобто на території 145308 кв. км. (42,8 % території рейхскомісаріату "Україна") німці повністю втратили 32 % орних земель, 17 % виробництва хліба, 33 % рогатої худоби, 28 %

свиней, 52 % овець, 26 % молока, 18 % яєць. Інші поставки також не були регулярні.” [6, с. 329].

Лише на території однієї Вінницької області партизани знищили 34 тисячі гітлерівців, пустили під укіс 265 ешелонів з ворожими військами та боєприпасами, підірвали 369 залізничних та шосейних мостів, врятували від вивезення в Німеччину десятки тисяч людей [9, с. 5].

Певна частина подолян боролась за українську державність в рядах Організації Українських Націоналістів (ОУН), що умовно поділялася на три самостійні табори: бандерівців, мельниківців, бульбівців. Причому Україну вони бачили не в складі СРСР, а як самостійну, незалежну, соборну державу, відродитись якій та визволитись із “більшовицького рабства,” на їх думку, перешкоджало саме існування Радянського Союзу (“Російської імперії”) – відкритого “ворога незалежності українського народу”.

Шлях реалізації мети націоналісти схематично уявляли таким: напавши на СРСР, Німеччина припинить його існування, але при цьому сильно ослабне сама. Створяться умови для здійснення омріяної “української революції”. Ось чому, тісно співробітничавши з гітлерівцями, націоналісти, в той же час, розгортали боротьбу з ними, накопичували сили для майбутніх вирішальних битв.

При цьому ні С. Бандера, ні А. Мельник, ні Степан Тарас Бульба-Боровець, ні їх прихильники не враховували суттєвого моменту: нацизм нікому не давав свободи. Не міг він принести волю й Україні. Ніякого існування самостійної Української держави гітлерівці не допускали. У них були власні плани. Про них промовисто висловився Е. Кох: “Немає ніякої України... Землі України мають бути розділені між солдатами-переможцями”. [3, с. 176]. Тобто самими гітлерівцями та їх союзниками.

Відкрито націоналісти з’явилися на Поділлі у складі так званих похідних груп. Загалом їх було три: “Північ”, “Центр”, “Південь”, в яких нараховувалося від 3 до 5 тисяч осіб (уродженців та мешканців Західної України). Кожна з них складалася з численних маленьких “операційних груп” чисельністю від 7 до 12 осіб. Їм було дано настанову йти вглиб України слідом за наступаючими військами вермахту. Група “Північ” повинна була досягти Києва та області. Група “Центр” мала на меті м. Харків і область. Група “Південь” повинна була дістатися до Одеси і Криму.

“Частина похідних груп вирушила 22 червня, інші – трохи згодом... Більшість мала підроблені документи або перепустки служби пропаганди вермахту. Німці на початку не могли розібратись, що роблять ці молоді люди, проникаючи в тилу зону фронту. А ці молоді люди створювали міліцію для наведення порядку і місцеве управління...” [3, с. 176].

Ці люди “...встановлювали своєрідний політичний устрій в окупованих областях України. Вони захоплювали в свої руки міські та сільські управи, поліцію, суд, господарські заклади, органи преси, церкву тощо.” [10, с. 1].

В одному з німецьких донесень сказано, що “вони намагаються проникнути до політичної адміністрації і роблять спроби пробудити серед населення потяг до ідеї незалежної і суверенної України”. [11, ф. 2].

Чотирнадцятого серпня 1941 р. німецькі органи влади зазначали, що похідні групи ОУН Бандери інтенсивно розширюють свою пропагандистську діяльність на користь “створення незалежної і соборної Української держави” в центрі України, зокрема в районах Житомира, Бердичева, Вінниці, а також в районах Умані й Могилева-Подільського. Німці підкреслювали, що тон пропаганди цієї організації ставав все більше антинімецьким. Групи Бандери також поширювали листівки із закликом до створення “Української революційної армії”. [12, ф. 20].

Ось чому 25 листопада 1941 р. айнзацкоманда Ц/5, що дислокувалася в Києві, віддала наказ усім постам поліції безпеки і СД рейхскомісаріату “Україна” (Київ, Рівне, Миколаїв, Дніпропетровськ, Житомир, Вінниця) арештовувати і таємно страчувати без суду членів ОУН Бандери:

“Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Рейхскомісаріаті (Україна), мета якого – створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно арештовані й після ґрунтовного допиту таємно знищені як грабіжники...” [13, с. 269 – 270].

Немало зусиль докладали бандерівці по створенню підпільних націоналістичних осередків, що в певній мірі вдавалося (Поділля тут не виняток). При їх створенні ставку було зроблено на осіб, незадоволених радянською владою, зокрема, колишніх розкуркулених, що повернулися до рідних місць, членів їх сімей, місцеву інтелігенцію, молодь.

“В м. Вінниці, а також в ряді районів існували оунівські організації бандерівського спрямування, закладені прибулими із західних областей України емісарами головного Проводу ОУН. Характерним є існування молодіжної організації у м. Вінниці з числа студентів медичного і педагогічного інститутів, т. з. “Спілка українського націоналістичного студентства”...”

Існуюче націоналістичне підпілля у Вінницькій області, зокрема серед молоді, що навчається, мало свій вплив на молодь районів Кам’янець-Подільської області”. [14, арк. 153 – 154].

Керівником націоналістів у Калинівському районі був прибулий із Західної України освітянин Липовий, котрий працював заступником інспектора райвно (розстріляний в 1942 р. у м. Вінниці німцями), керівниками націоналістичних осередків: у с. Старий Пиків – зубний технік П. Гребінь (розстріляний партизанами), в с. Байківці – місцевий староста З. Пиндик, у с. Жигалівці – фельдшер Дорогневич, у с. Хомутичях – прибулий із Західної України піп Мороз... [15, арк. 72].

Існували націоналістичні осередки також у с. Попівцях тодішнього Копайгородського району, у Вінниці, Чемерівцях, Гайсині, деяких інших населених пунктах Поділля.

У силу уже згадуваних причин вістря своєї боротьби націоналісти спрямовували не проти гітлерівських загартників, хоч сутички часто траплялися і між ними, а проти червоних партизан, більшовицько-комсомольського підпілля, які боролись за відновлення радянської влади, Радянської України у складі СРСР. Це протистояння нерідко виливалось у братовбивчу війну, причиною якої став різний менталітет, політичні прагнення й амбіції різних за ідейними переконаннями, але єдинокровних синів і дочок України, що зайвий раз підкреслює тернистість шляху України до незалежності.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХО), ф. Р – 484, оп. 1, спр. 90.
2. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО), ф. Р – 601, оп. 1, спр. 114.
3. Безсмертя. Книга Пам’яті України. 1941 – 1945 / Наук.-публіцист. видання // Гол. редколегія: І. О. Герасимов, заст. голови І. Т. Муковський, П. П. Панченко, відп. секретар Р. Г. Вишневський. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам’яті України”, 2000.
4. ДАВО, ф. П – 425, оп. 1, спр. 39.
5. ДАХО, ф. Р – 1941, оп. 1, спр. 2.
6. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні / В. Косик. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993.
7. ДАВО, ф. П – 425, оп. 1, спр. 46.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. КМФ – 8, оп. 1, спр. 294.
9. Овеянные славой имена: Герои Сов. Союза уроженцы Винниччины / [Барабан В. М., Воронюк А. Д., Гальчак С. Д., Гненний Н. К. и др.; Редкол.: Буртяк Г. Я. (отв. ред.) и др.; Вступ. ст. А. Нехаевского]. – 2-е изд., перераб. и доп. – Одесса: Маяк, 1989.
10. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі: ЦДАГО України), ф. 96, оп. 1, спр. 1.
11. Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg. – RH 22/203.
12. Bundesarchiv, Koblenz. – R 58/216.

13. International Military Tribunal. – Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher von dem Internationalen Militärgerichtshof. Bd. XXXX. – Nürnberg. – 1946.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1062.
15. ДАВО, ф. П – 425, оп. 1, спр. 268.

В. В. Кучер

КАВАЛЕР ОРДЕНА СЛАВИ ІВАН ДМИТРОВИЧ ФІЛІПЕНКО

Чим далі відлуння Великої Вітчизняної війни, тим живіша пам'ять про героїв тих подій, особливо, коли вони жили, працювали поруч.

Одним із таких людей був кавалер ордена Слави, уродженець Липовеччини – Філіпенко Іван Дмитрович. Саме таким мужнім воїнам, як він, ми завдячуємо нашим сьогоденням.

В серпні 1947 року у Вербівську семирічну школу прийшов новий учитель 1 – 4 класів – Іван Дмитрович Філіпенко.

Спроби влаштуватись на роботу у 1946 р. у школах Лукашової і Щасливої не вдалися, а тому він разом із дружиною Софією Петрівною переїхав на батьківщину дружини. Хто міг знати, що І. Д. Філіпенко на довгі роки стане жителем Вербівки, заслужить повагу шкільного колективу і жителів села, залишить по собі добру пам'ять [1, с. 50].

З 1950 по 1959 рр. він очолював місцеву школу. Спільно з учнями обсадив її квітучим садом, висадили дерева по дорозі на Зозів і на Вербівському полі.

Надалі доля закинула Івана Дмитровича в Оратівський район. Після короткого директорування у Брицькому і вчителювання у Білій його з 1963 по 1978 рр. знову гостинно приймає Вербівська восьмирічка. Тепер він, після закінчення у 1957 р. Вінницького педінституту, має новий фах – учитель історії [2]. Розповідає учням про події минулого, про минулу війну. Про себе не любив говорити, бо завжди відзначався скромністю. І мало хто знав, що І. Д. Філіпенко – справжній герой.

Три ордени слави, орден Червоної Зірки, медаль «За відвагу» та інші бойові нагороди могли багато б розповісти про бойові шляхи скромного учителя...

Народився Іван Філіпенко 8 грудня 1921 року в с. Щаслива Липовецького району, де й закінчив місцеву семирічку. Потім навчався у Вінницькому педагогічному технікумі, але присвятити себе професії учителя зумів лише через багато років...

З вересня 1939 р. і аж до демобілізації в 1945 році він проходив службу в рядах Червоної армії. З перших спалахів війни – курсант Філіпенко на фронті. У серпні 1941 р. командир стрілецького взводу в боях за Київ потрапляє в оточення. Повертається у рідну Щасливу, а потім іде назустріч канонаді [1, с. 51]. На Харківському напрямку переходить лінію фронту... Слід сказати, що на той час (в 1941 р.) Іван Дмитрович закінчив Київське піхотне училище і отримав звання лейтенанта. Та як «оточенець» піддавався суворій перевірці, а тому І. Д. Філіпенка понизили у званні до рядового і посилають у розвідку. У лютому 1944 р. він уже старшина, помічник командира взводу.

У другій половині січня 1944 р. армія фельдмаршала Манштейна прориває радянську оборону під Липовцем. У цей час добавляється роботи командирі окремої групи розвідників 189-ї розвідувальної роти 100-ї стрілецької дивізії 38-ї армії. Дивізійний і ротний штаб у цей час знаходився у с. Велика Ростівка (нині Оратівський район).

Ворога вдалося зупинити, і з початку березня розпочалася підготовка до наступу. Для розвідників наступив гарячий час. Три взводи розвідроты і окрема група на чолі з І. Д. Філіпенком кожної ночі вирушали на пошуки «язика». Та ніяких відомостей за мінними і дротяними полями здобути не вдається, а число поранених і загиблих товаришів множиться [2].